

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабіч Л.В., Кондратенко Г.М, Рідкоус О.В. Використання гуманістичної спадщини В.О.Сухомлинського в системі підготовки спеціалістів: Зб. наук. праць. Педагогічні науки – Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. – Вип. 50. – С. 26 – 29.
2. Бутківська Т.В. Ціннісний вимір соціалізації учнів // Педагогіка і психологія. – 1995. – №3. – С. 33 – 39.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т.Бусел – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
4. Глазачев С.Н. Школа радости: эколого-воспитательное наследие В.А.Сухомлинского – М., 1997. – 80 с.
5. Концепція неперервної екологічної освіти та виховання // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – №14. – С. 17.
6. Левківський М.В. Екологічна відповідальність у соціокультурному вимірі // Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи: Матер. всеукр. наук.-прак. конф. – К: Центр екологічної освіти та інформації, 2004. – С. 78 – 83.
7. Мойсенюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 3-тє видання, доповнене, 2001. – 608 с.
8. Сараєва О.В. Вчитель в педагогічній системі В.О.Сухомлинського. Науковий вісник Миколаївського державного університету: Зб. наук. праць. Педагогічні науки. Вип. 8. – Миколаїв: МДУ, 2004. – С. 104 – 107.
9. Сухомлинський В.О. Природа, праця, світогляд. Вибрані твори у 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.2 – 639 с., Т.5. – 639 с.
10. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 376.
11. Сухомлинський В.О. Школа і природа // Сов. педагогіка, 1970. – №5. – С. 36.
12. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1 – 670 с.
13. Федяєва В.Л. Педагогічна культура батьків у науковому доробку В.О.Сухомлинського. Науковий вісник Миколаївського державного університету: Зб. наук. праць. Педагогічні науки. Вип. 8. – Миколаїв: МДУ, 2004. – С. 223 – 227.
14. Шаповал Л.В. Досвід В.О. Сухомлинського з організації природоохоронної діяльності учнів. – Харків: ХДПУ, 1999. – Вип. 10 – Ч.2. – 124 с.
15. Шевців З.Н. Виховання в учнів бережливого ставлення до природи у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського.: Автореф. дис. ... кандидата пед. наук / Ін-т педагогіки АПН України – К., 1994. – 24 с.

УДК 378

С.І. Якименко

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ – СКЛАДОВА ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ

У статті автор розкриває питання громадянського виховання молодших школярів як складової виховного процесу.

In the floor an author exposes the question of civil education of junior schoolboys as a constituent of educate process

Перед освітою України, яка стоїть на шляху демократичних перетворень, постають нові завдання. Одне з них – формування особистості громадянина правового демократичного суспільства.

У демократичному суспільстві громадянськість розуміється як сукупність складних багатовимірних особистісних якостей, з-поміж яких вирізняються: громадянські чесноти,

громадянські знання та готовність брати участь у соціально-політичному житті країни (громадянська участь).

У сучасному розумінні до громадянських чеснот обов'язково додається повага до прав і свобод людини, відповідальність, відкритість та критичне мислення, толерантність.

Методологічним підґрунтям громадянського виховання учнів є погляди й думки відомих українських педагогів К. Д. Ушинського, І. Огієнка, Г. Г. Ващенко, Б. Д. Грінченка тощо. Однак особлива роль у розвитку ідеї громадянського виховання належить В. О. Сухомлинському.

Об'єкт дослідження – громадянське виховання учнів початкової школи.

Мета: розкрити значення громадянського виховання в початковій школі.

Завдання:

1. Визначити ідеї громадянського виховання в історії наукової думки.
2. Розкрити зміст поняття «громадянське виховання» в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

Проблема виховання громадянина має тривалу історію в науковому дослідженні. Дослідники педагогіки античності (Г. О. Голубева, П. Є. Жураковський та ін.) вважають, що домінуючими в ній були дві тенденції: одна, що бере початок від Сократа, пов'язана з ідеєю громадянського виховання, друга, яку відстоював Антісфен Афінський, започаткувала традиції вільного виховання. Вивчення текстів античних авторів переконує, що найяскравішою животворною ідеєю, стосовно формування особистості, виступає ідея громадянського виховання – як відповідь на суспільну потребу привести у відповідність інтереси суспільства та інтереси особистості.

За Платоном, мета виховання полягає в тому, щоб здійснити такий вплив на людину, який би з дитинства спонукав її пристрасно бажати, прагнути стати досконалим громадянином". При цьому Платон відстоює первинність, пріоритет інтересів держави, а не особистості: "Ні спокуса, ні насильство не можуть примусити громадянина зрадити інтереси держави". Однак найбільш позитивною рисою концентрації громадянського виховання Платона є розроблений ним принцип гармонії. У праці "Держава" він надає гармонії і морального, і соціального значення: гармонія, за Платоном, є сукупністю гідностей громадянина, яка виявляється в його зовнішності, вчинках, висловлюваннях і створюваних речах. Фактично в його творах ідея громадянського виховання вперше набуває концептуального оформлення. У цій концепції підкреслюється необхідність гармонійного взаємозв'язку морального, правового та політичного начал. Найвидатніший мислитель античності Арістотель обґрунтував ідею виховання переважно у працях "Нікомахова етика"/"Велика етика" і "Політика". Він ставить питання про розрізнення понять доброчесності людини і доброчесності громадянина залежно від державного ладу, вважаючи, що воно неодмінно зумовлюється останнім. Виходячи із принципу визнання рівності всіх людей як громадян держави, Арістотель зазначав, що громадянська доброчесність полягає в тому, щоб людина добре виконувала свою справу. "Доброчесність громадянина, – уточнює він, – очевидно, й полягає у здатності прекрасно і владарювати, і підкорятися". При цьому дана демократична вимога стосується, на думку Арістотеля, всіх громадян держави. Розкриваючи поняття "громадянське виховання" і "доброчесності громадянина", він висловлює судження про необхідність наявності в людині сукупності громадянських прав, бо "громадянином є переважно той, хто володіє такою сукупністю прав", "лише вільний громадянин повинен брати участь в управлінні справами держави". Отже, великий мудрець давнини підкреслював позитивний вплив законів на формування громадянськості. Арістотель також першим висловив думку про те, що громадянське виховання є основою благополуччя й стабільності існуючої держави. "Законодавець повинен поставитися із винятковою увагою до виховання молоді, оскільки в тих державах, де цього немає, сам державний лад завдає шкоди". Отже, завдяки зусиллям Сократа, Платона й Арістотеля ідея громадянського виховання, що виникла в античності як відповідь на суспільну потребу розв'язати суперечність між інтересами індивіда й держави, остаточно сформувалася і стала традиційною для всіх

гуманітарних і суспільних наук. Слід зазначити, що ця сама ідея, незалежно від впливу античності, виникла в різних ученнях Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю, причому тут вона інтерпретувалася в рамках підпорядкування інтересів особистості інтересам держави. Виходячи з традицій громадянського виховання, численні автори пізніших часів різних країн підкреслювали необхідність формування такої особистості, для якої наявність усієї повноти громадянських прав, благо суспільства є настільки ж органічно необхідними, як і гуманність, дружба, прагнення до щастя, тобто особистості, для якої повага до законів – основа добродітності, а законне – тотожне справедливому.

Утвердження нових світоглядних цінностей здійснюється різними шляхами і засобами: політико-правовими, економічними, морально-етичними, науково-освітніми тощо. Але чи не найголовнішим і найефективнішим механізмом утвердження нової парадигми буття є трансформація світоглядних орієнтирів і переконань у процесі відтворення самої людини, тобто виховання особистостей, які характеризуються високим рівнем громадянської культури [3: 74]. І першість тут має не стільки злам світогляду зрілих членів суспільства, скільки формування нових орієнтирів у майбутнього покоління, не переобтяженого старими догмами. Саме молоді люди будуть будівничими суспільства нового типу, що актуалізує проблему виховання в них громадянської культури.

Підтвердження цієї думки знаходимо в працях сучасних вчених І.Беха, М.Боришевського, Н.Дерев'янка, В.Іванчука, С.Рябова, К.Чорної та ін. Дослідники визначають громадянську культуру як морально-психологічний стан людини.

Перші знання, переконання, уявлення про громадянські цінності та способи їх прояву, тобто першопочатки громадянської культури, дитина набуває в сім'ї. Саме під безпосереднім та опосередкованим впливом батьків у неї закладаються основи світогляду, формуються уявлення про національну свідомість та самосвідомість, моральність, традиції, норми поведінки, правила життя в громаді та суспільстві загалом. Родина, рід, родовід, народ, нація – поняття, що розкривають природний шлях розвитку кожної дитини, сприяють її становленню як громадянина.

Якщо для батьків такі цінності, як патріотизм, обов'язок перед суспільством, нацією, національні ідеали, моральні чесноти є визначальними, втілюються в реальній поведінці, діти сприймають їх як власні, навчаються долати розбіжність між справжніми та перехідними цінностями.

Зі вступом дитини до школи вона починає зазнавати цілеспрямованого впливу суспільного виховання, що сприяє розширенню, ускладненню її досвіду в царині громадянських цінностей та дійсних актів їх прояву. Школа має невичерпні можливості для здійснення громадянського виховання завдяки цілеспрямованому ознайомленню учнів з історією українського народу, його культурою, традиціями, звичаями та обрядами, формуванню в них уявлень про державний устрій країни, існуючі в суспільстві норми, правила, громадянські цінності. Вступаючи у численні взаємини в шкільному колективі дитина набуває вмінь розв'язувати конфлікти ненасильницькими способами, доходити порозуміння з оточуючими за допомогою діалогу, вчиться захищати права людини, зокрема свої права.

Пошуки оптимальних шляхів розв'язання проблеми громадянського виховання спонукають нас до вивчення педагогічної спадщини видатного педагога В.О.Сухомлинського. До теоретичного обґрунтування та практичної реалізації завдань громадянського виховання зверталось чимало дослідників (А.С. Бик М.Й. Боришевський, М.В. Богуславський, Н.П. Дічек, Г.В. Калмиков, В.А. Киричок, В.К. Кіндрат, М.Ю. Красовицький, М.І. Мухін, А.Я. Розенберг, М.І. Сметанський, Д.Ю. Стельмухов, В.О. Сухомлинська, К.І. Чорна та інші). В українському педагогічному словнику С.У. Гончаренка зазначається, що громадянськість – це усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище. Громадянськість є важливою моральною якістю людини. Громадянське виховання – це формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дає

змогу людині бути юридично, морально і політично дієздатною. Основними елементами громадянськості є моральна і правова культура, що дає можливість людині виконувати свої обов'язки щодо своєї держави і з повагою ставитися до інших громадян. Головна мета громадянського виховання – виховання в людині моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, потреби в діяльності на благо суспільства [1: 75].

Практика громадянського виховання є ціннісно-діяльним процесом і забезпечує активізацію соціального функціонування особистості. Головна мета громадянського виховання, що визначає домінують відповідної практичної діяльності, формування готовності і здатності особистості до позитивних змін соціального середовища; до її повноцінної самореалізації в суспільстві й державі в їх інтересах і власного розвитку. Становлення і розвиток особистості як повноцінного суб'єкта можливе лише за умови її активної взаємодії із соціальним середовищем, діяльної участі в цілеспрямованих змінах під час виконання соціально значущих і духовно-творчих завдань.

Видатний педагог стверджував, що протягом усіх років навчання в школі учням слід давати не лише систему знань з основ наук. Передусім дітей треба вчити жити, вчити найважливішої мудрості буття – громадянськості. «Громадянськість – це насамперед відповідальність, обов'язок – та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню ідеалові» [3: 429]. Покладаючи на людину відповідальність, суспільство розраховує, що цим самим воно виховує її в потрібному напрямі. У цьому розумінні моральна відповідальність особистості – це важливий регулятор поведінки людей у суспільстві, який орієнтує їхню діяльність в ім'я суспільних цілей. Моральна відповідальність ґрунтується на внутрішньому переконанні самої особистості, на її самосвідомості, почуттях і волі. Учений-педагог акцентував увагу на тому, що серцевиною нашої громадянськості є ідеали, вірність трудовому народові, готовність віддати свої сили й життя в ім'я своєї Батьківщини. Шкільний колектив – це школа громадянськості, а ідейно-громадянська основа колективу твориться внаслідок гармонії двох складових: почуття особистої честі й почуття обов'язку.

Через усі твори В.О. Сухомлинського проходить червоною ниткою ідея виховання дітей у дусі високої громадянськості, тобто усвідомлення своєї відповідальності за все, що відбувається в країні. Учений визначив основні складові громадянськості особистості: знання, переживання, вчинки. Як цілісне особистісне утворення громадянськість включає емоційну культуру особистості (патріотичні, гуманні, правові, екологічні почуття) і громадянські якості (громадянська самосвідомість, гідність, совість, мужність, почуття громадянського обов'язку та громадянської відповідальності). «Громадянська діяльність, як стверджує видатний педагог, – це така праця, таке напруження фізичних і духових сил, коли для людини особистим, моїм, дорогим, рідним стає те, що належить не їй особисто, а громаді, колективу, суспільству... Громадянське виховання – це виховання на громадянських ідеях. А ідеї – то святині, здобуті, вистраждані людством, їх не повторюють щодня і на кожному кроці... Раджу всім, причетним до виховання: як вогню, бійтеся тієї гри в ідейність, яка, на жаль, буває в школі і про яку, на сором школі й педагогіці, газети інколи пишуть як про досягнення в ідейному громадянському вихованні» [2: 3]. Видатний педагог переконливо доводить, що основою громадянської самосвідомості особистості є патріотизм, любов до Батьківщини, свого народу. Він пов'язує поняття Батьківщини з рідною оселею, матір'ю, Україною. «Батьківщина починається зі шматочка хліба і ниви пшениці, з лісової галявини і блакитного неба над маленьким ставом, з пісень і казок матері над колискою».

В. О.Сухомлинський глибоко переконаний, що «громадянський початок – основна ланка морального виховання». Учений звертає увагу педагогів на соціальну орієнтацію як одну із найважливіших складових формування переконань, з'ясовуючи при цьому, як розвиваються і зміцнюються переконання в період моральної зрілості, який шлях від морального поняття до морального переконання.

Сьогодні вчителі в своїй роботі керуються настановою В.О.Сухомлинського: «Виховайте людину і ви виховаєте громадянина», оскільки розуміють, що виховання

громадянина України, озброєння учнів громадянськими знаннями з одночасним подоланням негативних впливів є надзвичайно нагальним і невідкладним завданням сучасної школи і суспільства в цілому.

В.О.Сухомлинський розглядав виховання особистості як поступовий процес формування світоглядних переконань у процесі вправлення у суспільно корисних учинках, як розвиток максимально широкої гами її почуттів і моральних переконань. Хоча педагог високо цінував повчання як виховний прийом, однак необхідно наголосити, що в його трактуванні повчання завжди було емоційно забарвленим, спрямованим на збудження, викликання у дитини чуттєвого руху, відгуку душі. Саме моральну емоційність системи виховання громадянина (за В.Сухомлинським) вважаємо її провідною, характерною ознакою: «Критерій оцінки наслідків виховання й самовиховання полягає передусім у тому, які громадяни виходять зі школи, що вони утверджують своєю працею і поведінкою, за що й проти чого борються, що люблять і що ненавидять. ...Життя тисячу раз переконає в тому, що підготовка дитини до отроцтва і юності неможлива без праці, але праця має бути особливою – такою, що матеріалізує найтонші рухи душі... Матеріалізація благородства, моральної краси в праці, у взаємовідносинах між членами колективу – один із найважливіших коренів того дерева, яке ми називаємо громадянськістю. Дуже важливо, щоб цей корінь ішов глибоко в дитинство» [2: 303–305].

Тривалий успішний досвід вихователя переконав Василя Олександровича у важливості розпочинати «матеріалізацію моральних багатств і цінностей у людських відносинах» якнайраніше, ще в ранньому дитинстві.

Василь Олександрович вважав надзвичайно важливим виховним завданням введення дитини як можна раніше у світ суспільного життя але не спостерігачем, а активним учасником, який відчуває і переживає своє залучення до суспільної діяльності, вважає долю Батьківщини глибоко особистою справою.

Висновки. Отже, досліджуючи проблему, ми дійшли таких висновків:

- завдяки зусиллям Сократа, Платона й Арістотеля ідея громадянського виховання, що виникла в античності як відповідь на суспільну потребу розв'язати суперечність між інтересами індивіда й держави, остаточно сформувалася і стала традиційною для всіх гуманітарних і суспільних наук;
- у вихованні громадянина велика роль належить початковій школі;
- громадянська освіта – це якісна характеристика як змісту, так і орієнтації освіти, коли якості громадянина виховуються всім укладом школи, зокрема й духом стосунків між дітьми і дорослими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Д. Передмова // Теоретичні засади формування громадянської культури школярів / Н. Дерев'янка: За ред. В. Костіва. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С.3 – 6.
2. Дічек Н.П. Макаренко в світі: аналіз англійських студій. – К.: Наук. світ, 2005. – 305 с.
3. Доукина Е.М. Взаємодія сім'ї та школи в формуванні громадянської культури молодших школярів: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1993. – 134 с.
4. Концепція громадянської освіти в Україні // Педагогічна газета. – 2000. – С.4-6.
5. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори в 5-ти т. – Т. 3. – К.: Рад школа, 1971. – С. 283-582.
6. Сухомлинський В.О. Виховання обов'язку // Вибрані твори в 5-ти т. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 472-489.